

Intelektualci, demokratizacija, demokracija

Procesi demokratizacije na Slovenskem so se začeli že pred spremembo političnega sistema v začetku devetdesetih let. Njihovi nosilci so bili v prvi vrsti družbeno kritični intelektualci, ki so v času komunističnega režima opozarjali na demokratični primanjkljaj družbe. V različnih obdobjih so imeli različne možnosti javne predstavitve svojih demokratičnih idej. Inteligenca, ki je imela v Jugoslaviji možnost bolj kritično opisovati stvarnost kot njihovi kolegi iz ostalih komunističnih vzhodnoevropskih držav, so oblastniki pogosto označevali kot opozicijo. Oznaka seveda ni imela enake vsebine, kot jo ima politična opozicija v večstrankarskem sistemu, saj se v komunističnem režimu nasprotniki ali zgolj kritiki oblasti niso združevali v politično ali kakšno drugačno formalno skupino, v idejnem in svetovno nazorskem pogledu pa so bili dokaj heterogeni.

O mlajši generaciji intelektualcev kot možni opoziciji novega tipa so začeli v slovenskem partijskem vrhu razmišljati ob koncu petdesetih let in leta 1958 je bilo v letnem poročilu notranjega ministrstva prvič jasno zapisano, da stara predvojna opozicija ne predstavlja več glavne nevarnosti, temveč da problem »predstavlja mlajša inteligenca, ki se ne strinja s socialistično ureditvijo pri nas.«

Ocena je bila zapisana v času, ko je potekal prvi ostrí konflikt med to generacijo intelektualcev in oblastjo, glavna žrtev spora pa je postal Jože Pučnik. V kritičnosti sicer ni bil nikakršna izjema, saj so bili zelo kritični do oblasti še nekateri drugi sodelavci revije, toda Pučnikove besede so bile običajno zelo neposredne, lahko razumljive, medtem ko je bilo pri člankih nekaterih drugih piscev potrebno brati tudi med vrsticami. Po prestani zaporni kazni Pučnik ni dobil zaposlitve, zato je emigriral. V Zvezni republiki Nemčiji je ob delu študiral in se po pridobitvi doktorskega naziva zaposlil na univerzi. Čeprav se je zanimal za vrnitev v domovino, mu je bilo jasno, da ustrezne zaposlitve v Sloveniji ne bi dobil. V slovensko stvarnost se je vrnil v povsem drugačnih političnih okoliščinah, v času politične krize osemdesetih let. Leta 1984 je bil v Novi reviji objavljen obširen intervju, v katerem je lahko prvič v domovini predstavil svojo usodo, usodo intelektualca, ki ga zaradi kritičnih misli oblast s svojim represivnim in propagandno-medijskim aparatom izloči iz javnosti. Ob koncu osemdesetih let, v času ustanavljanja novih političnih strank v Jugoslaviji/Sloveniji, se je vrnil v domovino in postal vodja koalicije Demos, ki je aprila 1990 zmagala na demokratičnih volitvah v prvi večstrankarski slovenski parlament.

Javno in jasno izražene ideje za demokratizacijo slovenske družbe so bile starejše in bolj odločne od idej o osamosvajanju (te so prevladale šele v času Demosove vlade). Da se je v Sloveniji že sredi osemdesetih let uveljavil bolj toleranten ton polemik med opozicijo in vladajočimi komunisti, so opazili tako v Jugoslaviji kot na Zahodu. Ameriški politični analitiki so npr. aprila 1982 opozorili na različen odnos v jugoslovanskih republikah do podpore protestirajočim Poljakom in Solidarnosti. Medtem ko so akcije drugod vodile ožje skupine disidentov in so oblasti akcije razbijale, so Slovenijo označili kot »edino pokrajino, ki dovoljuje pro-solidarnostno dejavnost«.

V času ko je Gorbačov šele najavljal reforme, so se na drugem koncu komunističnega dela Evrope, v Sloveniji, predstavniki intelektualne opozicije in oblasti že soočali na odprtih tribunah. Ko so drugod v komunističnem delu Evrope še odmevale manifestacije in listine, ki so se omejevale na kritiko obstoječega, na antipolitiko, so v Sloveniji intelektualci že prestopili mejo med antipolitiko in politiko in iskali tudi odgovore na vprašanja, kaj naj bo po zrušitvi starega temelj novega. Slovenska opozicija je aprila 1988 v tiskani obliki in na javni tribuni že predstavila koncept nove slovenske ustave – dogodek, ki si ga vsekakor ne moremo predstavljati v drugih delih Jugoslavije ali drugih komunističnih državah. Slovenska posebnost je tudi, da tovrstna dejavnost ni potekala v nikakršnih ilegalnih forumih, temveč v okviru legalnih oblik civilne družbe.

Vrednote, ki so bile pred volitvami leta 1990 zapisane v programe novih političnih strank, so kulturniki glasno poudarjali že od srede osemdesetih let. Glas t. i. kulturniške opozicije se je širil prek medijev, ki so precej pred volitvami prihajali v konflikte z vladajočimi komunisti. Med organizacijami je bilo eno od žarišč dogajanja, kjer so si prizadevali za celovito spremembo političnega in kulturnopolitičnega sistema ter sistema vrednot, Društvo slovenskih pisateljev. Ob koncu osemdesetih je bil njegov predsednik Rudi Šeligo, pomemben vpliv na javnost pa je imela še Komisija za zaščito mišljenja in pisanja pri DSP, ki jo je vodil Veno Taufer. Šeligo je v letnem poročilu na občnem zboru 5. aprila 1988, približno dve leti pred volitvami, poudaril, da »nasproti ugotovitvi o družbenopolitični neučinkovitosti DSP stoji dovolj razširjeno javno mnenje, ki zatrjuje, da ima Društvo danes moč, kakršne že dolgo (ali celo nikoli) ni imelo«. Zaznamovanost kulturniškega dela s politično problematiko in bojem za nove vrednote je bilo ob koncu osemdesetih tako izrazito, da so se morali pomisleki, da me politika ne briga, po Šeligovem mnenju umakniti zahtevam

časa. Vodilo delovanja je po prepričanju predsednika pisateljskega društva postalo »najprej državljan, potem kulturnik«.

Najglasnejši zagovorniki novih vrednot med t. i. kulturniško opozicijo so na pobudo Dimitrija Rupla ustanovili novo politično stranko z imenom Slovenska demokratična zveza. Imela je najbolj natančno izdelan program nujnih sprememb v kulturni sferi v koaliciji Demos. Iz njenih programskih smernic so tako razvidne vse tiste nove vrednote, ki bi morale po mnenju voditeljev stranke postati del slovenskega vsakdanjika. Ena primarnih zahtev Slovenske demokratične zveze pri oblikovanju novih družbenih vrednot je bila pobuda za »objektivnejši prikaz zgodovine in dezideologizacijo šolskih učbenikov«. Zahtevali so tudi enakovredno ocenjevanju slovenske kulture, ne glede na to, kje je nastajala, doma v državnih kulturnih ustanovah, na alternativni sceni, v zamejstvu ali med politično emigracijo. Med političnimi strankami je bila Slovenska demokratična zveza še najbolj konkretna pri postavljanju zahtev po prevladi novih vrednot v kulturni sferi in je edina vsaj v nekaterih zahtevah postavila kulturo na prvo mesto, pred gospodarstvo ali politiko.

Po zmagoslavju koalicije Demos na skupščinskih volitvah aprila 1990 so mnogi morda preveč optimistično pričakovali hitro uresničevanje predvolilnih obljub in s tem tudi prevlado novih družbenih vrednot. Toda kot vselej se je tudi v Sloveniji v začetku devetdesetih pokazalo, da je lažje spreminjati politični sistem kot pa uveljavljati nove, bolj demokratične poglede na svet. Polemikam med starimi in novimi političnimi silami, ki so se vlekle že iz osemdesetih let, so se kmalu pridružila nova razhajanja v sami koaliciji Demos, med njenim bolj liberalnim in bolj katoliškim delom.

Kultura naj bi se po pričakovanju umetnikov v demokratičnem družbenem sistemu rešila pritiska ideologije, ki sicer že v osemdesetih ni bil tako hud kot v drugih državah vzhodno od železne zaves. Toda kakšne nove družbene vrednote naj bi se uveljavile in kaj naj bi prinesla deideologizacija umetnosti, so si posamezni akterji razlagali na zelo različne načine. To je bilo še zlasti vidno v polemikah o smernicah nove kulturne politike. V koalicijskem kupčkanju med Demosovimi strankami je postalo ministrstvo za kulturo domena Slovenskih krščanskih demokratov. Minister je postal univerzitetni profesor romanistike dr. Andrej Capuder, ki pa je s svojim delom in javnimi nastopi kmalu naletel na odpor tako političnih nasprotnikov kot zaveznikov iz koalicije Demos.

Marsikateri kulturni ustvarjalec ministrovih naziranj ni ocenjeval kot željo po deideologizaciji kulture, temveč kot zamenjavo ene ideologije za drugo. Nova kulturna načela

v demokratični dobi je Capuder nakazal tudi kot slavnostni govornik na Prešernovi proslavi 7. februarja 1991. Govori na predvečer slovenskega kulturnega praznika so bili že desetletja barometer slovenske kulturne politike, bolj ali manj sproščene ozračja na kulturni sceni. Negativni odmevi na Capudrov govor so bili znak, da kulturniki niso bili navdušeni nad ministrovimi idejami. Po govoru ga je pesnik Ciril Zlobec primerjal kar s poglavitnim slovenskim ždanovcem in ortodoksnim komunističnim kulturnim ideologom Borisom Zihlerlom. Primerjava seveda kaže, da so kulturniki nova načela razumeli kot novo vrsto idejnega pritiska, le da tokrat ne z »rdeče« leve strani, temveč iz »črne« desnice.

Eden najbolj vidnih premikov v družbenih vrednotah po spremembi političnega režima je bilo zmanjšanje vpliva civilne družbe oziroma premik pozornosti pred leti s politiko zaznamovanih društev k bolj strokovnim in stanovskim problemom. Najpomembnejši ljudje nekdanje t. i. kulturniške opozicije so po uvedbi demokracije in večstrankarskih volitvah stopili v svet politike in zasedli pomembna mesta v državnih in političnih strukturah. Bili so sicer tudi pobudniki novih forumov kulturnih delavcev, ki pa niso zaživel v skladu s pričakovanji.

Na pobudo Društva slovenskih pisateljev je bil 4. junija 1990 sklican prvi Slovenski kulturni zbor. Govorniki na njem so poudarjali, da mora država poskrbeti za boljše pogoje za kulturo, opredelili so se do načel novega koncepta kulturne politike, spregovorili o težavah, ki bi jih morali reševati pristojni državni organi. V nasprotju z glasovi, ki so menili, da bi moral biti Slovenski kulturni zbor oblika pritiska na skupščino in vlado, je prvak Slovenske demokratične zveze Dimitrij Rupel (tedaj slovenski zunanji minister) menil, da bo po političnem prevratu lažje uresničevati tovrstna načela, saj se glas kulturnikov sliši tudi v najpomembnejših državnih strukturah.

Čeprav se je Slovenski kulturni zbor poskušal postaviti v vlogo civilnega združenja, mu to ni uspelo. V njem so namreč sodelovali tudi visoki državni funkcionarji, politiki vladajočih in opozicijskih strank. In besede Rudija Šelige so imele ob koncu leta 1990, ko je bil ugleden član Slovenske demokratične zveze in predsednik skupščinskega odbora za kulturo, povsem drugačen pomen kot ob koncu osemdesetih let, ko jih je kot predsednik Društva slovenskih pisateljev še izrekal kot del civilne družbe.

Politična angažiranost pisateljskega društva pred leti je bila tako močna, da se nekateri njeni člani v devetdesetih letih niso mogli sprijazniti z dejstvom da se je društvo vrnilo k bolj stanovski problematiki. Evald Flisar, predsednik Društva slovenskih pisateljev sredi devetdesetih let, pa je odgovarjal, da bi politično delovanje v bistveno spremenjenem okolju pomenilo nekaj povsem drugega kot pred desetletjem: »Center političnega dogajanja je zdaj

parlament, tako kot v vseh državah z demokracijo. (...) Pisatelji niso več poklicani, da bi artikulirali potrebe in želje naroda, za kar so bili v bližnji preteklosti najprimernejši. Njihov projekt je uspel in zdaj morajo živeti s posledicami tega uspeha. Ena od posledic je ta, da pisatelj ne more več govoriti politično, ne da bi hkrati govoril strankarsko oziroma tako, da ne bi ta ali ona stranka njegove izjave prej ali slej izrabila v svoje namene.«

Vprašanja, ali gre za deideologizacijo ali zgolj za zamenjavo enih politično diktiranih družbenih vrednot z drugimi, so se porajala ob nekaterih zelo konkretnih vprašanjih, ob zamenjavah vodilnih ljudi v kulturnih ustanovah, odnosa do bližnje preteklosti med 2. svetovno vojno in po njej ter do takšnih ali drugačnih preimenovanj, npr. krajev, ulic ali ustanov, ki so že v preteklosti načenjali živahne ugovore za ali proti. Pri vseh teh točkah so se »pomerili« med seboj zagovorniki stališč, da je potrebno probleme čim bolj otresti ideoloških ali političnih prvin, ter tisti, ki so hoteli skozi vodilne kadre in diktiranega pogleda na sedanost in preteklost dokazovati edino zveličavno in pravilno resnico. Pri tem ni šlo zgolj za soočanja med zagovorniki starih ali novih političnih sil. Zagovornikov ene in edine resnice je bilo dovolj na obeh straneh, med zagovorniki resnice, ustvarjene v polstoletni vladavini komunistične stranke, in med zagovorniki novih idejnih vrednot, ki pa so večkrat pokazali, da poskušajo stare enostranske ocene zgolj preobleči v cesarjeva nova oblačila.

Kadrovska politika je že bila ena od tistih točk, kjer so se razhajala mnenja ne le med starimi in novimi političnimi silami, temveč tudi znotraj koalicije Demos. Kar so zahtevali že v komunističnem režimu – naj bo kadrovanje odvisno od strokovnih in ne od drugih kriterijev – so posamezniki, zlasti iz vrst Slovenske demokratične zveze, zahtevali tudi po prihodu na oblast. Pri svojih koalicijskih kolegih pa so opažali zagovarjanje takšnih načel oziroma vrednot, ki so jih kritizirali že v komunističnem režimu. Čeprav po imenovanju Demosove vlade ni prišlo do večjih kadrovske čistk, so se tudi znotraj Demosa večkrat razplamtele polemike o načelih kadrovske politike. Bolj liberalno usmerjeni del je nasprotoval zahtevam po zamenjavi vodilnih kadrov na osnovi idejne pripadnosti, medtem ko so, kot je zapisal Dimitrij Rupel, vodilni ljudje Slovenskih krščanskih demokratov in Slovenske kmečke zveze glasneje izpostavljali politično pripadnost. S tem pa so pristali na politični logiki, ki so jo po prihodu na oblast uveljavljali tudi komunisti. V javnih razpravah so pogosto omenjali besede, ki jih je ob debatah o imenovanju vodilnih ljudi na Radio-televiziji Slovenija izrekel prvak Slovenske kmečke zveze: »Ni važno, ali je pismen, važno, da je naš.« Razprave o kadrovske politiki so prozorno nakazovale na dejstvo, da znanje in zaupanje v strokovnost in politično neodvisnost intelektualcev še vedno ni tista vrednota, v katero bi zaupala večino Slovencev.

Pogled na trenutno širše priznane družbene vrednote nam kaže tudi postavljanje ali podiranje starih spomenikov. Na burne reakcije dela javnosti je naletela odstranitev kipa Josipa Broza Tita iz preddverja skupščine, ki so ga oktobra 1990 prepeljali v Mestni muzej Ljubljana. Čeprav se je večina delegatov strinjala, da Titov spomenik nima kaj iskati v prostorih demokratično izvoljenega slovenskega parlamenta, je tudi del delegatov vladajoče Demosove koalicije menil, da bi moral biti postopek odstranitve izpeljan na način, ki ne bi sprožal očitkov o nekorektnosti postopka. Obširne polemike o velikih spomenikih dveh slovenskih vodilnih komunistov, Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča v Ljubljani, pa so se raztegnile še v naslednja leta. Takoj pa je bil umaknjen tudi manjši Kardeljev spomenik, ki je stal pred stavbo ljubljanske univerze. Po smrti vodilnega slovenskega komunista Edvarda Kardelja leta 1979 je bila namreč univerza poimenovana po njem in je v osemdesetih letih nosila ime Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani.

Na visokošolski ravni je bila sprememba, ki je opozarjala na uveljavljanje novih družbenih vrednot, vidna tudi v ponovni vključitvi Teološke fakultete v univerzo. Teološko fakulteto, ki je bila članica univerze od njene ustanovitve leta 1919, so v času komunistične vladavine izključili iz univerze in javnega šolstva. Postopek vnovičnega vključevanja Teološke fakultete v okvir univerze se je začel že pred volitvami aprila 1990, bistveni premik pa je omogočala sprememba zakonodaje v letih 1990–91. Da pa je ugodila zahtevam zakonskih predpisov, se je morala spremeniti tudi notranja struktura Teološke fakultete, ki je, denimo, dotlej v skladu s katoliško ideologijo onemogočala študij teologije pripadnicam nežnejšega spola.

Ker se je po volitvah 1990. leta zagovarjanje različnih političnih načel preselilo tja, kamor v demokratični strukturi sodijo, v strankarski in parlamentarni boj, je kultura izgubila nekdanji opozicijski značaj. S tem pa je začela drseti navzdol po lestvici prioritet oblastne strukture. To niti ni presenetljivo, saj je bil takšen razplet v zgodovinskem razvoju že kar običajen. Kultura – po večinskem mnenju politikov – pač lahko počaka.

Poleg tega je imela za Slovence kultura v prejšnjih večinacionalnih državah narodnoobrambni značaj in so skozi kulturno delo izražali tudi narodno politična naziranja. V samostojni in nacionalno zelo homogeni državi pa je kultura izgubila to politično vlogo in v očeh slovenske politike zdrknila globoko navzdol po lestvici družbenih vrednot. Morda pa bo zopet pridobila na pomenu, če se bomo začeli v Evropski uniji soočati z istimi težavami, s katerimi smo se srečevali že v preteklosti.